

DUTORLAR OILASI: TARIX VA ZAMONAVIYLIK

Nomozova Durdona Shahriddinovna,
Jizzax Davlat Pedagogika Instituti
Musiqqa madaniyat fakulteti,
Vokal va Cholg‘u ijrochilik
kafedrasining I- kurs talabasi

Muxamedziyanov Kamil Taxirovich,
Ilmiy rahbar, JDPI Musiqqa
madaniyati fakulteti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek xalqining qadimiy musiqqa asbobi va uning paydo bo‘lishi tarixi haqida yoritilgan. Maqolada bugungi kunda musiqaga bo‘lgan ishtiyoqi va qiziqishi.

Kalit so‘zlari: Applikatura, tremolo, stakatto, pitsikato, teskari zarb, ufor.

Yurtimizda tinchlik va barqarorlikni mustahkamlash inson huquqlari erkinlik va manfaatlarini amalda ta‘minlash bozor iqtisodiyotini rivojlantirish orqali xalq farovonligini oshirish tashqi siyosat sohasida Markaziy Osiyo mintaqasida do‘stlik va hamkorlikni kuchaytirish dunyodagi aloqalarni rivojlangan mamalkatlar qatoriga qo‘shish O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlarning bosh maqsadi etib belgilandi [1].

Dutor juda qadimiy musiqqa asbobi uning paydo bo‘lishning tarixiga kelsak-eramizdan avvalgi asrlarga borib taqaladi. Dutorlar tut, o‘rik, yong‘oq, archa yog‘ochlaridan yasaladi. Dutorlar yasalishi jihatdan ikki qismdan iborat yani, dasta va kosa bo‘lib, bularning birlashtiruvchi qismini esa “bug‘iz “ deb ataladi. Dutorlar kosasi o‘yma va qovurg‘achalarning birlashganidan yasalishi mumkin. 1936-1937-yillarda Toshkentda o‘zbek musiqqa cholg‘ularini takomillashtirish ustaxonasi ochilib, boshqa sozlar qatori nota ilmiga moslashtirilgan yog‘och pardali, kapron torli yangi dutorlar ishlab chiqarila boshladi. Hozirgi kunda bu dutorlar malakali o‘qituvchilarimiz tomonidan yosh dutorlarchilarga ijrochilikdan saboq berib kelmoqda.

Dutorlar oilasi 6-ta:

1. Prima

2. Sekunda
3. Alt
4. Tenor
5. Bas
6. Kontrabas

Prima - dutorning kichraytirilgan bir turi hisoblanadi. Buning qopqog'i tut o'rnida archa daraxtidan qilinadi. Ipak torlari o'rniga ichak tor tortiladi. Pardalar dastasini o'yib xromatik holda doimiy o'rnatilgan. Torlari kvarta va unisonga sozlanadi. Birinchi oktavadagi "mi va lya "ga sozlanib, notalar skripka kalitida yoziladi. Notalar eshitalishiga nisbatdan oktava yuqorida yoziladi. Hajmi kichik oktavadagi mi-lyadan birinchi oktavadagi sol va ikkinchi oktavadagi do-ga qadar.

Bu asbob, dutorlar oilasiga mansub bo'lib, ushbu cholg'u asbobining eng baland tovushga ega. Applikatura jihatidan rubob prima, g'ijjak asboblariga o'xshab ijro etiladi. Masalan pissikato, bidratma, stakatto va h.q. Dutor primaning umumiy ovoz hajmi birinchi oktavadagi mi tovushidan uchinchi oktavadagi lya tovushiga qadar bo'lib, orkestrda solo va jo'rnavoz bilan ijro etiladi.

Dutor sekunda - yangi ishlangan dutorlar oilasiga mansub cholg'usi, ovoz jihatidan o'rtacha registrda uning ham torlari ikki ipak tordan iborat bo'lib, kvarta oralig'ida sozlanadi. Tashqi ko'rinishi dutor primadan bir oz kattaroq qilib ishlangan, ya'ni dutorlarning kosasi bir hil, lekin dastasining uzunligi har hil bo'lib ishlangan. Lya va re ga sozlanib, umumiy ovoz hajmi kichik oktavadagi lya tovushidan ikkinchi oktava re tovushigacha sozlanadi.

Dutor alt - ikki tor degan ma'noni anglatadi. Dutor asrdan- asrga o'tib, o'zbek xalqiga madaniy xizmat qilib kelayotgan milliy musiqa cholg'ularidan biri hisoblanadi. Bu cholg'u faqat o'zbek xalqining cholg'usi bo'lmay, balki bizni qardosh tojik, uyg'ur, qoraqolpoq, turkman xalqlarining sevimli cholg'usi hisoblanadi.

Dutor kvarta - kvinta, oktava va unisonga ham sozlanadi. Dutorga o'xshash cholg'uni qozoqlarda "do'mbira", qirg'izlarda "qo'buz deb ataladi. Dutorlar to'qqiz tuzilishga ega:

1. Dastasi
2. Kosasi
3. Asosiy harak
4. Shayton harak
5. Quloqlari
6. Pardalari
7. Tiqn ya'ni simni ko'taruvchi
8. Ovoz joyi
9. Simlari ya'ni lya va mi

Dutorning kosasi o'yma va qovurg'achalarning birlashganidan yasalishi mumkin. "O'yma dator"- Samarqand, Xorazm, Tojikistonda va Turkmanistonda qo'llanilib, bir bo'lak tut yog'ochidan o'yib ishlanadi. Qovurg'ali dator ham tut yog'ochidan ishlanib, 8-10 santimetr bo'lak yupqa taxtachadan egib birlashtiriladi. Kosa ustiga yopishtiriladigan qopqoq ham tut yog'ochidan tayyorlanadi. Odatda dator yasaladigan tut yog'ochi soyada quritiladi. Dutorning umumiy uzunligi 1200-1300 milimetr, ayrim joylarda esa 750-800 milimetрни tashkil etadi. Ushbu cholg'u haqida gap borganda, albatta, uning mohir ijrochilarini eslab o'tish joizdir.

«Natijada 2003-yil "Ta'lim hamma uchun" dasturining Milliy rejasi ishlab chiqildi. "Ta'lim hamma uchun" dasturining Milliy rejasi 2000- yilgi Dakar shartnomalari doirasida ishlab chiqilgan bo'lib, siyosatchilar, ta'lim tizimi, vazirlik va idoralar rahbarlari, pedagoglar, jamoat arboblari, O'zbekiston Respublikasida uzluksiz ta'lim tizimini rivojlantirish muammolari bilan qiziquvchi barcha shaxslar uchun mo'ljallangan. "Ta'lim hamma uchun" Milliy harakat rejasini ro'yobga chiqarish bo'yicha yaqin davrlar (2001-2015- yillar)ga mo'ljallangan tadbirlar belgilanib, "Ta'lim hamma uchun milliy harakati hamda umumiy o'rta ta'lim maqsad va vazifalarini ro'yobga chiqarish siyosati" deb nom olgan VI bandining IX yo'nalishi Maxsus ta'limga yo'naltirilgan bo'lib, unda maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim muassasalariga jalb etishda qonunchilik va me'yoriy bazani takomillashtirish, maktabgacha va boshlang'ich ta'lim-tarbiya, maxsus ta'lim mazmunini, inklyuziv ta'lim jarayonining o'quv-uslubiy tomonini takomillashtirish, pedagog kadrlarni

qayta tayyorlash va malakasini oshirish, inklyuziv ta'limning moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, inklyuziv ta'limni joriy etishda targ'ibot-tashviqot ishlarini olib borish va boshqa masalalar qayd etilgan". «Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi yetti yo'nalishdan iborat etib belgilandi. Bu – bejiz emas. Zero, ajdodlarimiz yetti raqamini baxt-saodat va omad keltiradigan, ezgu niyatni ro'yobga chiqaradigan xosiyatli timsol, deb bilganlar » [2].

Mashhur dutorchilar: H. A. Abdurasulov, Abdusoat Vohobov, Davlatoxun Qodirov, Yunus Rajabiylar dutor chalganlarida kishilar og'ir bir sukunatga cho'milib, olam-olam ma'noli hissiyotlar ummoniga botardilar. Ulardan keyin esa Shokirjon sartarosh, Orif Qosimov, Zokirjon Obidov, To'xtamurod Rasulov va boshqalar davom ettirganlar. Hozirgi kunda esa xizmat qilib kelayotgan dutorchilar G'ulom Qosimov, Malika Ziyaeva, Obidjon Odilov, Sulton Qosimov va boshqalar.

Dutor Tenor - Ushbu dutor rekonstruksiya qilingan cholg'u bo'lib, o'rta va pastki registrlarda ovoz hosil qiladi. Dutor tenor sol kalitida yoziladi va yozilganlaridan bir oktava past eshitiladi. Unda ikkita tor bo'lib (re va sol) kvarta va kvinta intervaliga sozlanadi.

Dutor bas - bu cholg'u eng birinchi bo'lib 1948-yil Toshkent Davlat konservatoriyasida yasalgan. Dutor bas asbobi o'zbek xalq cholg'u ansambli tarkibida bas tovushini mustahkamlash uchun xizmat qiladi. Ushbu asbobni sozanda o'tirgan holda ijro etadi, dutor bas-dutorning katta qilib ishlangan turi. Dutor bas kvinta intervaliga sozlanadi, uning 4-ta tori mavjud, bular to'rtinchi "do", uchinchi "sol", ikkinchi "re", birinchi "lya " lya tori ichakdan qilinadi qolganlari esa metallardan yasalgan. Notalar eshitilishi bo'yicha bas kalitida yoziladi, ovoz hajmi katta oktavadagi do dan birinchi oktavadagi solga qadar. Bu cholg'ularda ijrochilarni tayyorlash va tarbiyalashda dotsent A. K.Nazarovning xizmatlari kattadir. A.Nazarov ushbu sinfni tugatib, hozirgi kunda 1960-yildan buyon ushbu cholg'udan dars berib kelmoqda.

Dutor kontrabas - bu chog'u dutorlar oilasining eng yirik shakli ya'ni bu asbob dutor basdan ancha kattaroq qilib ishlangan variantidir. Dutor kontrabasning kosasi katta –katta "qobirg'acha"lardan iborat, dastasi dutor bas asbobidan uzunroq

bo‘ladi, quloqlari esa temir metallardan ishlanib, qattiq tortilib turush vazifasini bajaradi. Bu asbobning torlari juda qalin bo‘lib, orkestrda yo‘g‘on bas tovushi bilan farq qiladi. Dutor basning kosasiga maxsus tayyorlangan tayoqcha o‘rnatilib o‘tirgan holda ijro etiladi.

Xulosada shuni aytishim mumkinki, maqolada bevosita musiqaga tegishli bir qator tushuncha ham tilga olingan. Xususan, dutorga ta‘rif berar ekan, O‘zbekiston san‘at va madaniyati yoshlar kelajagida muhim o‘rin tutadi. Bizning milliy kuy-qo‘shiqlarimizni shunchalik o‘tkir va sehrli kuchi borki, biz o‘zga yurtlarga borib bemalol yurtimizni milliy kuy – qo‘shiqlarini namoyish eta olamiz va ularning hayratiga sazovor bo‘la olamiz. Bu shundan dalolat beradiki ertangi farovon kelajagimiz albatta biz yoshlarni qo‘lida ekanligi har bitta O‘zbekiston yoshlarini intilishga, izlanishga harakat qilishidan asli to‘htamasligini anglatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. I. A. Karimov “Yuksak ma‘naviat yengilmas kuch” Toshkent. Ma‘naviat nashriyoti 2008-yil.
2. Sh. M. Mirziyoev “Milliy taraqqiyot yo‘limizni qattiyat bilan davom ettirib yangi bosqichga ko‘tyaramiz” Toshkent. O‘zbekiston 2017-yil.
3. M. Rizaeva “Yosh avlod keljagi buyuk davlat” Toshkent Cholpon nashriyoti 2003-yil.